

36-SOSYALİZM VE SANAT

Sosyalizm, ekonominin küçük bir aristokrat, zenginler sınıfı ya da kapitalist bir sınıf yerine geniş kitlelerin yararına işletilmesi gerektiği savunan yönetim biçimidir. Sosyalizm terimi ilk kez 1827'de İngiltere'de, Robert Owen'ın takipçilerini adlandırmak için kullanılmıştır. Sosyalist sistemde, ekonominin toplum yararına işlemesi için, üretim araçlarında özel mülkiyete izin verilmez; üretim araçları devlete aittir. Böylece devlet, hem üretimin planlı, programlı olmasını sağlar, hem de üretimden sağladığı kazancı kamu yararına kullanır. Sınıflar arasındaki farklar, farklı işler yapmaktır; üretim araçlarını elinde bulunduran bir sınıf olmadığı için sömürü ve sınıflar arasındaki uçurum yoktur. Marksizm'e göre sosyalizm, sınıfsız toplum olan Komünizme geçiş aşamasıdır. Önce emekçi sınıflar devrimle üretim araçlarını devletleştirecekler, bir süre sonra da devlete gerek kalmayacak ve devlet sönmülenecektir. Böylece nihai hedefe ulaşılacak, "Herkesin yeteneğine göre vereceği ve ihtiyacı kadarını alacağı sınıfsız toplum" demek olan Komünizme geçilecektir.

Sosyalizm, Platon'un "Devlet" adlı diyalogunda, özel mülkiyetin yalnızca yönetici sınıflara özgü olarak yasaklanması biçiminde ortaya atılmıştı. Çünkü Platon'a göre yöneticiler her türlü bencil kaygıdan uzak bulunmalıydılar; özel yararlar elde etmek, mal mülk edinmek için ahlâkdışı yollara başvurmamalı, kendilerini tamamıyla bütüne, devlete vermelidiler. Bunun için de yöneticilerin ailelerinin ve mülklerinin olması yasaklanmıştır; böylece onlar her şeyin ortaklaşa olduğu bir düzen ve disiplin içinde yaşayacaklardır. Rönesans döneminde ise Platon'un "Devlet" adlı yapıtından hareket eden gerek Thomas More'un "Utopia", gerekse Tommaso Campanella'nın "Güneş Ülkesi" adlı romanlarında ise özel mülkiyet, tüm vatandaşlara yasaklanır. Görülen o ki, özel mülkiyetin yasaklanması görüşü Karl Marx'tan yüzlerce yıl önce erdemli olmanın bir şartı, bir ahlâk ve vicdan gereği olarak ortaya konmuştur.¹

Tarih boyunca dinsel inançlar da kötülüklerin, haksızlıkların barınmayacağı bir dünyaya duyulan umutları beslemiştir. Panteist (*Tümtarıcı*) görüşe göre, tüm evren "Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasıyla" oluşmuş olduğu için "Tanrısal Öz" tüm varlıklarda bulunmaktadır, farklılıklar yalnızca görünüştedir, özde ise her şey birdir; öyleyse tüm insanlar eşittir ve dünyadaki zenginliklerden de eşit olarak faydalanmalıydılar. Tüm evrenin Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasıyla oluşmuş olması görüşü, İslâm Aristotelesçileri Fârâbî ve İbni Sînâ tarafından da savunulan Yeni Platoncu "sudûr" (*türüm*) öğretisidir.

Ruh da ölümsüzdür ve bu dünyadaki yaşam ruhun tekâmül etmesi için gerekli bir aşamadan başka bir şey değildir. Ölüncü ruh bedenden ayrılacak, tekâmülünü tamamladıysa başka bir bedende dünyaya tekrar gelecek ve tekâmülünü tamamlayıncaya kadar bu dünyadaki çileleri tekrar tekrar yaşayacaktır; öyleyse erdemli yaşamalıyız, başkalarının hakkına el uzatmamalıyız, kimseye kötülük ve haksızlık etmemeliyiz. Ancak bu görüşün, Hindistan'ı işgal eden Aryanlar tarafından, kast sistemini ayakta tutmak için nasıl kullanıldığını gördük.

Binlerce yıl önce Hindistan'ın ve Uzakdoğu'nun çoktanrılı dinlerinin temellerinde bulunan bu görüşler, İran ve Mısır yoluyla Ortadoğu'ya gelmiş, Musevilikte, Hıristiyanlıkta ve Müslümanlıkta yer almışlardır. Ezilen, sömürülen, hakları ellerinden alınan bazı kavimler bu inançları temel alarak ayaklanmışlar, malların eşit olarak paylaşılması esasına dayalı topluluklar kurmuşlardır.

12. Yüzyılın sonunda Batı ve Orta Avrupa şehirleri, sayısız Râfîzî² tarikatlarıyla dolmuştu. Piphiller, Dokumacılar, Patarinolar, Lombardiya Yoksulları, Manici Pauluşular, Lyon Yoksulları, Valdocular, Arnolcular, Albigenler, Bogomiller bu tarikatlardandı.

Genel olarak "Katharlar" adıyla anılan bu Râfîzî tarikatları, İsa'nın çömezlerinin yoksulluk anlayışını, Hıristiyan hayatının ideali saymaktaydılar; Kilise'ye karşı bir tutum benimsemişlerdi ve ilkel Hıristiyanlık üzerine temellenen yeni bir hayatı kurmayı amaçlıyorlardı. Katharlar, güçlenmeye başladıkları günlerden itibaren Kilise'nin ve yöneticilerin amansız bir yok etme kampanyasıyla karşılaştılar. Binlercesi engizisyonun zindanlarında işkenceyle, binlercesi de odun yığınları üzerinde yakılarak can verdiler.

İslâm coğrafyasında, bu dinsel temelli sosyalist ayaklanmaların içinde en bilineni, 15. yüzyılın başındaki Şeyh Bedrettin hareketidir. Bu hareketin bilinmesinde, Nazım Hikmet'in "Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı" adlı şiiri önemli rol oynamıştır.

Nitekim Friedrich Engels de din savaşlarını, siyasal savaşların Orta Çağ'a özgü biçimleri olarak tanımlar ve 16. yüzyılda Almanya'da baş gösteren köylü hareketlerini över. F. Engels, Orta Çağ'a ilişkin olarak şöyle diyordu:

"Orta Çağ, felsefe, politika, hukuk gibi ideolojinin tüm biçimlerini teolojiye³ bağlıyor ve bu bilimlerini teolojinin alt dalları olarak görüyordu. Yığınların duygu dünyaları yalnızca dinsel gıdalarla besleniyordu; bu bakımdan da yığınlar kendi çıkarları ancak dinsel kılık altında gösterilebilirdi."

Engels'e göre tüm Orta Çağ boyunca devrimci muhalefet, kendini, koşullara göre kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı, kimi zaman da silahlı ayaklanma biçiminde gösteriyordu. Engels, Orta Çağ'daki köylü hareketlerini överken, İncil'in dilini de "köylülerin anlayabileceği en iyi dil" olarak niteliyordu.

Kapitalizm, doğduğu her toplumda, ya var olan dini kendine göre çarpıtmış ya da kendisi bir din kimliği kazanmıştır. İngiltere'de kapitalizmin doğuşuyla birlikte, Hıristiyanlığın "Püritanist" yorumu yaygın bir biçimde kabul görmeye başlamıştı. Püritanist inanca göre yoksulluk, bazı insanlara günahlarının karşılığı olarak verilmiş bir cezaydı. Zenginlik

ise işlediği sevaplardan dolayı Tanrı'nın "sevdiği kullarına" verdiği bir ödül. Buna rağmen bazı insanlar iyi ve çalışkan olmalarına rağmen yoksul düşmüşlerse, ödülleri öbür dünyada fazlasıyla alacaklardı.

16. yüzyılda Almanya'da baş gösteren köylü hareketleri, Hıristiyan ilahiyatçı Thomas Munzer'in çağrısı üzerine başlamıştı. Munzer, "Allahım senin ilahi adaletin için savaş!" diye sesleniyordu. Marx ve Engels bu dinsel hareketi, "Avrupa'nın 19. yüzyıl ortalarına kadar tanık olduğu en devrimci program" olarak görmüşlerdir.⁴

"Ütopycı Sosyalizm" olarak tanımlanan ideolojide ise başlıca inanç, mülk sahiplerinin mücadeleye gerek kalmaksızın haklarından vazgeçmeleri idi. Mülk sahiplerini, toplum düzeninde değişikliğe, eşitsizliğin ve sömürünün bulunmayacağı ideal toplumun kurulmasına razı etmek için, temelde akılcı olan insan yapısı ve öteki insancıl ülküler yeterli olacaktı.

Robert Owen, Charles Fourier, William Morris gibi bazı sosyalistler, işçilerin haklarının düzenlenmesinin, ücretlerin artırılmasının ve çalışma şartlarının iyileştirilmesinin, sendikalar ve siyasî partiler aracılığıyla olmak üzere aşamalı bir şekilde kanunlar ile yapılması gerektiğini düşünüyordular.

Owen ve Fourier'nin büyük ütopycı sosyalizm kavramları, sınıf kavgalarının toplum bilincinin gelişmesiyle "aşılabileceğini" ve toplum düzeninin değişmesi için propaganda çabasının yeterli koşul olduğu düşüncesinden yola çıkıyordu. Bu düzen değişikliğinin, kuvvete başvurulmasa bile, bir komplo ya da bir kitle eylemi yoluyla gerçekleşebileceğini düşünenler, ütopycı sosyalistler içinde daha radikal akımları oluşturdular.⁵

Sosyalizm, 19. yüzyılda Karl Marx (1818-1883) tarafından işçi sınıfının ideolojisi haline getirildi. Marx ve Engels, sosyalizmi yalnızca mülkiyet, sömürü, özgürlük ve eşitlik kavramları arasındaki ilişki açısından değil, tarihsel süreklilik ve sınıf mücadelesinin kaçınılmaz sonucu olarak da ele aldılar.

Engels "Alman İdeolojisi"nde, "işler o noktaya gelmiştir ki, bireyler yalnız kendilerini güçlendirmek için değil, aynı zamanda, varlıklarını güvence altına almak için üretim güçlerinin tümüne sahip olmalıdır" diye yazıyordu.⁶

Marx, "1844 Elyazmaları"nda, Hegel'in ve izleyicilerinin dinsel öznellik sorunları olarak ele aldıkları birçok sorunu maddeci ekonomi politik bilimiyle açıklar. Bu eserinde, modern toplumda insanın, yaşam etkinliklerinin insanlık dışı bir biçime bürünmesinin sonucu olarak, kendine yabancılaştığını öne sürer. Modern toplumun örgütlenişi sürecinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfı, ürettiklerinin kendi etkinliğinin bir sonucu, bir ifadesi olduğunu anlamaktan gitgide uzaklaşarak, üretimin soyut birer organı ya da aracı haline dönüşmüştür. Marx'a göre bu yabancılaşmadan kurtuluşun yolu yaşamı felsefeye yorumlamaktan geçmez; dünya üzerinde varoluşu yepyeni bir biçime büründürmek, insanın insanca yaşama koşullarının göz ardı edilmediği yeni bir toplum kurmak gerekmektedir. Başka bir ifadeyle: "Filozoflar dünyayı şimdiye kadar farklı biçimlerde yorumlamakla yetinmişlerdir; oysa asıl mesele onu değiştirmektir."

Kendi kendini üretme yatkınlığı bakımından üretim ile üreten arasına bir set çeken kapitalizmin görünüşü ile özü arasında bir ayrılık bulunması zorunludur. Marx'a göre bu ayrılık, işçilerin üretim sırasında daha çok toplumsallaşmasına, dolayısıyla da üretim araçlarının özel mülkiyetinin daha çok yoğunlaşmasına yol açarak, kapitalistler ile işçiler arasındaki çelişkiyi ya da çatışmayı keskinleştirecektir. O halde, kapitalizmin sosyalizme yol açması kaçınılmazdır. Komünist toplum, yabancılaşmanın tüm toplumsal nedenlerini ve insanın istediği gibi varolmasının önündeki tüm engelleri ortadan kaldıracaktır. Ancak geleceğin bu toplumu, değişmeyen bir kursuzluk hali değildir; tersine, sınıflı toplumların sonunun gelmesi, insanlık tarihinin gerçek başlangıcı olacaktır.

Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan bir kesim, proletarya, tüm yaratıcı enerjisini, emeğini ortaya sererken, azınlığı oluşturan öteki kesim, burjuvazi, proletaryanın ürettiği her şeyi sömürmekle yetinmektedir. Demek ki, proletaryanın kurduğu bu dünya, onun denetiminde değildir; bu dünyayı, emek harcamayanların kümesi olan burjuvazi yönetmektedir. Toplumun çok büyük bir kesimi emek harcamakta ve üretmekte, fakat çok küçük bir azınlık üretimden elde edilen kazancı ve yönetimi elinde bulundurmaktadır. Marx'ın "yabancılaşma" dediği, insanın kendi emeğinin ürününden koparıldığı işte bu durumdur. İşçi sınıfı kendi emeğinin ürünlerine yeniden kavuşursa, bu yabancılaşma ve dolayısıyla toplum içindeki sınıflar ortadan kalkacaktır. Eski tarihçiler, savaşları, buluşları, antlaşmaları, entrikaları ve benzeri tüm olayları tarihin ana malzemesi olarak sayarken, Marx bütün bunların önemsiz ayrıntılar olduğunu öne sürer. Tarihin asıl itici gücü, toplum içindeki bireylerin, yiyecek, barınak ve öteki malları edinirken izledikleri yöntemleri ifade eden üretim araçlarının gelişimidir. Karşıtıyla etkileşim içine giren bir evre, onunla bütün oluşturarak yeni bir evrenin doğumuna yol açar. Her evrede etkin olan üretim araçları, İnsanla insanın ve insanın doğayla ilişkilerini belirler. Tüm tarih, sömürenlerle sömürülenler arasında geçen bir sınıf savaşımıdır. Marx'ın tarihsel maddeciliğinin özü budur. Tarihsel evrelerin sonuncusu olan kapitalizmin dayattığı ilişkilerde insanların insanlıktan çıkması, insanca yaşamaktan uzak kalması kaçınılmazdır. Başarısını, artı değer oranını inanılmaz düzeylere yükseltmesine borçlu olan kapitalizm, insanları metaya dönüştürerek kendi yıkımını hazırlar. Bu nedenle sınıfsız toplumu doğuracak olan proletaryanın zaferi yakındır. Burjuva devleti proletarya tarafından "devrim" ile ortadan kaldırılacak, iş bölümünün ortaya çıkmasından bu yana kapitalizmin insanlıkta yol açtığı yıkımı bu zafer onaracaktır.

Marksizmin bakış açısına göre yaratıcılık insanın temel özelliğidir. Karl Marx, yaratıcı eylemi insanın ve doğanın karşılıklı etkileşiminin bir aşaması olarak tanımlar. Yaratıcılık, insanın ihtiyaçlarını karşılamak için doğada bulunan nesnelere üzerinde emek harcamaya yetisidir. Bu özelliğiyle sanat, toplumsal bir karakter taşır. Sanat, yaşamı insanileştiren bir olgudur.

Marx ve Engels, hayatın her alanıyla olduğu gibi sanat akımlarıyla da ilgilenmişler, 19. yüzyıl ve öncesinin sanatına ilişkin araştırmalar yapmışlardır. İlgilendikleri sanat akımlarından biri Romantizmdi. 19. yüzyılın başında Alman Romantikleri, gerçek edebiyatın ulusal ruhu tarihsel olarak temsil eden sanat yapıtları tarafından temsil edildiğini ileri sürüyorlardı. Bunda, yükselen Alman milliyetçiliğinin büyük etkisi vardı. Büyük yazarlar, toplumların evrimini ve dönemin ruhunu yansıtan bireyler kurgulamakla yükümlü kılınmışlardı. Aynı yıllarda Rusya’da, Belinski⁷ ile Dobrolyubov⁸, Rus yazarlara “Rus ruhu”nu ifade etmelerini tavsiye ediyorlardı.

Marx ve Engels, Romantizmin sanat görüşüne pek yakınlık duymadılar. Sanat yapıtını üreten bireysel bilinçle, “tarihsel süreç” ve “Milli Ruh” arasında birliktelik oluşturmak akla yatkın gelmiyordu. Bu yüzden Romantizm, Marx’ın zihnini meşgul eden “gerçeklik” sorununa tatmin edici bir cevap veremiyordu. O yüzden, Sosyalist Marksist estetiğin temellerini realizm ve natüralizm oluşturur. Marksizm bu iki akımın gerçeklik anlayışıyla sürekli hesaplaşmıştır. 1930’lu yıllarda ortaya çıkan Marksist estetik tartışmasında bile 19. yüzyılın realist ve natüralist eserleri kerteriz alınır.

Sosyalizm ideolojisinin sanata ve edebiyata yansımaları, 1930’lu yıllarda “Sosyalist gerçekçilik” olarak ortaya çıktı. Başta SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere, tüm sosyalist ülkelerde benimsendi. Edebiyatta devrimci kahramanların ve halka örnek olacak kişilerin yaratılması hedeflendi. Maksim Gorki’nin “Ana” adlı romanı bu akımın ilk örneklerinden sayılır. Resim sanatında da devrimci ruhun ön plana çıktığı eserler desteklendi. Devrim, işçi sınıfı, sanayi gibi konular, sosyalist gerçekçi akımın ana konularını oluşturdu.

Romantizm, başlangıçta resim ve edebiyatta öne çıkmış olmakla birlikte, en büyük etkiyi müzik üzerinde yapmıştır. Diğer dönemlerle karşılaştırıldığında Romantizm, uzun ve duygulu anlatımları, renkli armonisi, çalgılama teknikleri, biçimde çeşitlilik ve tonalitenin müziğin merkezine koyulmasıyla, ton değişimlerinin de denendiği, ezgide lirik anlatımın güçlendiği bir dönem olmuştur.

---

¹ “Herkesten yeteneklerine göre, herkese ihtiyaçlarına göre” sloganını Thomas More ortaya atmıştır. Kaynak: George Woodcock, *Anarşizm, Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, Kaos Yayınları, İstanbul, 2014, s. 25

²Râfızilik: TDK Sözlüğü’nde “Şii mezhebinin bir kolu ve bu koldan olanların inancı” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak en genel anlamda, egemen güçlerin din yorumuna karşı olan tüm din yorumları için kullanılan bir sıfattır. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nin tanımına göre Râfıza, “bir fikir veya bir gruptan ayrılan kişi yahut topluluk” demektir. “Terketmek, bırakmak, ayrılmak” anlamındaki “rafz” kökünden türemiştir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Atilla Cemal Eşen, *Dinlerin Sınıfsal Kökeni ve Din Üzerinden Siyaset*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2021.)

³Teoloji: İlahiyat, Tanrı Bilimi. (T.D.K. Sözlüğü.)

⁴Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 217.

⁵Ütopya Sosyalizm konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Atilla Cemal Eşen, *Postmodernizmin Kıskacında Sol ve Propaganda*, Yayın B, İzmir, 2019

⁶*Devrimler ve Karşıdevrimler Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.1045.

⁷ Belinski: Rus yazar ve edebiyat eleştirmeni. (1811-1848)

⁸ Dobrolyubov: Rus şair, gazeteci ve edebiyat eleştirmeni. (1836-1861)